

Aile Eğitim Çalışmaları: Bir Gözden Geçirme ve Meta-Analiz Örneği

Parent Training Studies: A Review and Meta-Analysis

Yusuf Ziya TAVİL* Necdet KARASU**

Gazi Üniversitesi

Öz

Aile eğitim çalışmaları, özel eğitim hizmetleri alan bireylerin eğitimlerine birincil düzeyde etki eden en önemli desteklerden biridir. Engel sadece engelli bireyin değil, aynı zamanda ailenin yaşamını da etkilemektedir. Bu nedenle sorunlarla nasıl baş edecekleri konusunda aileleri eğitmek önemlidir. Bu çalışmada ülkemiz araştırmacıları tarafından gerçekleştirilmiş çalışmalardaki bağımlı ve bağımsız değişkenler ve etki büyüklüğü hesaplaması ile kullanılan bağımsız değişkenlerin etkililikleri incelenmiştir. Elde edilen 8 araştırmanın sonuçları bir araya getirilmiştir. Elde edilen veriler, kullanılan yöntemlerin ailelere belli becerileri kullanmayı öğretmede etkili sonuçları olduğuna işaret etmektedir. İncelenen araştırma sayısının azlığı, bu alanda önemli bir ihtiyaç olduğunun da en önemli göstergesi olmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Aile eğitimi, meta-analiz, gözden geçirme.

Abstract

Parent training is one of the most important support types for the education of individuals with disabilities. Disability does not only affect the life of an individual with disability negatively but also his/her own family members. Therefore, training family members in how to deal with the problems they face is of utmost importance. This study examined the research studies in this area to determine on what dependent and independent variables were aimed in the studies, also effect-size calculations were completed to determine the effectiveness of independent variables used by the researchers. Eight studies were included in this study. The results indicated the effectiveness of the methods which were used as independent variables. Small amount of research reports also indicated to need of more work in this area.

Keywords: Parent training, meta-analysis, review

Summary

Introduction

The importance of family's role in children's life is crucial. Having necessary skills and knowledge for maintaining their life independently in the communities in which children live, becoming self-efficient individuals, and being productive starts in the family. Most of those skills can be counted as prerequisites for later skills that are necessary for school life. While parents of normally developing children are able to provide nurturing learning environment for their children, parents' of children with disabilities lack in providing supportive environment for their children. Also, parents are in need of several supports such as written and visual materials, home-based support etc. However, not all parents are able to receive such services. They are basically disadvantaged. In order to provide most effective services, involvement of the parent in those

* Yrd.Doç.Dr. Yusuf Ziya TAVİL, Gazi Üniversitesi, ytavil@gazi.edu.tr

** Yrd.Doç..Dr. Necdet KARASU, Gazi Üniversitesi, necdetkarasu@gazi.edu.tr

services is crucial. Education of the parents is the major component of this support system.

Involvement of the parents in education of children with disabilities becomes possible with the education of the parents. Parents' involvement in education of children is important from a few perspectives; parents can be major teaching individuals for the children with disabilities who are not able to receive formal education, to maintain and generalize the skills gained by the children etc.

The main aims of the parent training could be providing information to the parents, having mastery with using some certain skills with their children with disabilities. Therefore, several parent training programs are developed to meet the needs of the parents. Mostly, parent training programs focus on behavior management issues, and teaching effective teaching methods on teaching skills and academics to children with disabilities.

The study aimed to examine a) collect the research studies that focused on teaching effective teaching methods to the parents, b) review those studies, and c) provide quantitative summary by using effect-size calculations.

Method

The research studies were selected according to certain criteria. The criterion included those; being conducted in Turkey, being focused on teaching behavior management skills, and effective teaching methods to parents of children with disabilities, being published in peer-reviewed national or international journals.

The studies were reviewed according to dependent, independent variables, participants, methods, and results. In order to create effect-sizes, single subject designs were analyzed based on percentage of non-overlapping data method. In order to calculate effect-sizes for parametric statistics, t-test conversion method was used.

Results

The search yielded 50 studies. After detailed examinations, only 9 studies were included in the review. The studies included 68 students with disabilities, and 266 parents. The students were identified as intellectual disability, hearing impairment, developmental disability, down sendrom and autism. The age ranged from 0 to 21. Majority of parents were mothers, and smaller portions included fathers and grandparents. Single-subject design studies were main method that was used in the studies. The review provided information that the research studies reported developments in teaching skills and behavior management skills of the parents. Also, effect-size calculations supported the conclusions made by the studies. PND yielded high effect size along with one t-test conversion score. Two studies did not provide any effect-size due to nonparametric statistics that were applied in the studies. The studies mainly used behavioral approach to change parents' skills.

Conclusion

This study combined parent education focused research studies that helped to improve the parents' skills in order to deal with the difficulties in terms of their children. The number of the studies which was included in this study was very limited. Therefore, the conclusions of this study should be evaluated cautiously.

Wade, Llewellyn and Matthews (2008) concluded a review study consisted of only 7 studies. The researchers compared their results to Feldman (1994) study in order to make decision about the changes and focuses of the researchers in time. They pointed out several similarities among the parent education studies conducted in a long period. Behavioral approach and teaching behavior management and teaching skills to the parents were major commonalities. Those review studies exhibited several common features with this study such as dependent and independent variables named in the research studies. Similarly, there are several similar points between this

study and the one conducted by Reyno and McGrath (2006). McConachie and Diggle (2007) study had some similarities along with differences. The literature showed that this study and other similar review studies concluded several similarities. Parent education studies mostly focused on behavior management issues and teaching skills to teach skills such as daily living skills. Also, all those review studies had able to spot limited amount of research studies.

Giriş

Aile, tüm çocukların yaşamında önemli bir yere sahiptir. Çocuğun dünyaya gelmesinden sonra ilk etkileşimin ve öğrenmelerin yaşandığı ortam olması, ailenin eğitim açısından önemini daha da arttırmaktadır (Cavkaytar, 1999; Tavil, 2005; Varol, 1996; Vuran,1997). Çocukların yaşadıkları toplumda bağımsız şekilde yaşamlarını sürdürebilmeleri, kendilerine yetebilen ve üretici bireyler olabilmeleri için gerekli beceriler ilk olarak ailede gerçekleşen etkileşimle kazanılmaktadır. Bu etkileşim sonucunda kazanılan becerilerden birçoğu daha sonraki yıllarda, okulda kazanılacak olan beceri ve davranışların da önkoşulunu oluşturmaktadır (Akkök, 1984; Cavkaytar, 1999; Fox ve Binder, 1990; Tavil, 2005; Varol, 1996; Vuran, 1997). Normal gelişim gösteren çocuklara sahip aileler, çocuklarını okul öncesi eğitim kurumlarına göndererek bu becerilerin kazanılmasını sağlayabilmekte, ev ortamında da öğretimi desteklemek için birçok yazılı ve görsel kaynağa ulaşabilerek çocuklarına birçok beceriyi kazandırabilmektedir. Bu durum, ailelerin çocuklarının eğitim sürecine aktif olarak katılmalarını ifade etmektedir. Yetersizlikten etkilenmiş çocukların aileleri ise, çocuklarını gönderebilecekleri okul öncesi eğitim kurumları anlamında sınırlı kalmakta ve ev ortamında öğretimi desteklemek için çok sayıda desteğe ve kaynağa ihtiyaç duymaktadır. Ancak, yazılı ve görsel kaynak ve desteğin çok sınırlı olması, çocukların eğitim sürecine aktif katılmalarının kısıtlanmasına neden olmaktadır. Bu nedenle, yetersizlikten etkilenmiş çocukların ailelerinin, çocuklarının eğitimine aktif olarak katılmalarını sağlamak için ihtiyaç duydukları destek ve kaynağın sağlanması gerekmektedir.

Kaynaklar incelendiğinde, yetersizlikten etkilenmiş çocukların ailelerine, çocuklarının eğitimine katılmalarına olanak sağlayacak destek hizmet çeşitlerinin, bilgi verici danışmanlık, psikolojik danışmanlık ve aile eğitim programları şeklinde gruplandırıldığı görülmektedir (Kargın, 1990; Kuloğlu, 1992; Tavil, 2005; Varol 2005).

Yetersizlikten etkilenmiş çocukların ailelerinin, çocuğun eğitimine aktif olarak katılması, sistematik olarak sunulan aile eğitim programları aracılığı ile sağlanabilmektedir (Akkök, 1984; Cavkaytar, 1999; Fox ve Binder, 1990; Varol, 1996; Vuran, 1997; Tavil, 2005). Aile eğitimi, anne-babaların çocuklarını herkesten daha iyi tanınması ve çocukları ile en fazla etkileşim içinde olan kişiler olması, öğretim masraflarını azaltması ve doğrudan hizmet götürülemeyen çocuklara hizmetin götürülmesi anlamında önemli olmaktadır (Cavkaytar, 1998; Fox ve Binder, 1990). Ayrıca, aile eğitimi okulda öğrenilen becerilerin farklı ortamlara genellenmesi ve sürdürülmesini sağlaması ve belki de en önemlisi anne-babaların çocuklarının gelişimine katkı sağlamaktan duydukları memnuniyet nedeniyle yetersizlikten etkilenmiş çocuklar ve ailelerine önemli katkılar sağlamaktadır (Akkök, 1984; Cavkaytar, 1998; Tavil, 2005; Turnbull, 1983; Varol, 2005).

Sistematik ve kavramsal temelli bir süreç olan aile eğitiminde amaç, anne-babaları beceri sahibi yapmak, anne-babalığın değişik yönleriyle bilgilendirmektir (Schulz, 1987; Cavkaytar, 1998; Varol, 2005). Bu amaç çerçevesinde, ailelerin ve öğrencilerin gereksinimlerine uygunluk gösteren hizmetlerin sağlanmasına yönelik aile eğitim programları geliştirilip uygulanmaktadır (Schulz, 1987; Cavkaytar, 1998; Turnbull, 1983). Aile eğitim programları, anne-babaların çocuklarına beceri ve kavramları öğretmede ve davranışlarını kontrol etmede kullanılabilecekleri etkili yöntem ve teknikleri kazanmalarını amaçlayan programlardır (Kargın, 1990; Küçükler, 1993).

Ülkemizde aile eğitim programlarının etkililiğini ortaya koymayı amaçlayan çalışmalar incelendiğinde, anne-babalara çocuklarına bir kavramı ya da bir beceriyi nasıl öğreteceklerini ve çocuklarının davranışlarını kontrol edebilmek için gerekli işlem süreçlerini kazandırmanın amaçlandığı görülmektedir.

Bu çalışmada, ülkemizdeki aile eğitim çalışmalarından (a) anne-babalara çocuklarına bir kavramı ya da bir beceriyi nasıl öğreteceklerini ve çocuklarının davranışlarını kontrol etmelerine yönelik işlem süreçlerini kazandırmaya yönelik çalışmaları derlemek, (b) betimsel özetlemeler aracılığı ile bu çalışmaların genel özelliklerini listeleme ve (c) meta-analiz yoluyla aile eğitim programlarının etkililiğine ilişkin bulguları birleştirerek, aile eğitim programlarının etkililiği hakkında bir yargıya varmak amaçlanmaktadır.

Yöntem

Alanyazın Taraması İşlem Süreci

Çalışmanın yazarları tarafından geniş bir tarama süreci gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın amacı ülkemizde yapılmış aile eğitim çalışmaları hakkında genel bir profil çıkarmak olması nedeniyle yurtiçinde ve yurtdışında yayımlanmış her türlü çalışma taranmıştır. Bu tarama, elektronik veritabanları olarak ERIC, EBSCO, SEARCH ACADEMIC PREMIER başta olmak üzere çeşitli veritabanlarını içermiştir. Aynı zamanda internet ortamı üzerinden EK 1’de verilmiş olan dergilerin arşivleri de sayı sayı incelenmiştir. Bunun yanında Diken, Bozkurt ve Güldenoğlu (2009) tarafından hazırlanmış olan özel eğitim araştırmaları bibliyografyası da detaylı biçimde incelenerek bir dizi çalışma tespit edilmiştir. Anne, baba, kardeşler ve büyükanne-babaları içeren 50 kadar makale tespit edilmiştir. Bu makaleler bir filtrelemeden geçirilerek toplamda dokuz tane makale tespit edilmiştir.

İçerme Ölçütleri

Çalışmanın amacı, ülkemizde yapılmış ve yayımlanmış olan aile eğitim çalışmalarını tespit etmek, bu çalışmaların genel profilini çıkararak ilerleyen dönemlerde yapılacak çalışmaların yönünün tespitine yardımcı olmaktır. Bu nedenle, çalışmada incelenen araştırmaların tamamen aile eğitimi çalışmalarına dönük olması amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda, taramalarda birtakım ölçütler sınırlayıcı olarak kullanılmıştır. Tarama terimleri olarak, ‘aile, family, aile eğitimi, family training, kardeşler, siblings, engelliler, disability, people with disabilities, özel eğitim, special education, büyükanne-baba, grandparents’ terimleri kullanılmıştır. Engel türüne ve çalışmalara katılan bireylerin yaş grubuna dönük olarak herhangi bir sınırlama getirilmemiştir. Bu sınırlayıcıların kullanılması, 50 kadar yayın tespit edilmesini sağlamıştır. Bu çalışmaların bazılarının bağımlı değişkenlerin incelenmesi sonucu ‘stres düzeyi, tutumlar, kaygı düzeyleri, aile gereksinimlerinin belirlenmesi ve benzeri’ araştırma konuları tespit edilmiştir. Taramalar sırasında karşılaşılan çalışmalardan bu tür terimleri içeren amaçları olan çalışmalar dışarıda bırakılmıştır. Taranan çalışmaların bir sağaltım içermesine önem verilmiştir. Bu nedenle tarama esnasında deneysel ve yarı deneysel çalışmalarla beraber tek denekli çalışmalara odaklanılmıştır. Vaka çalışmaları ve niteliksel çalışmalar inceleme dışında bırakılmıştır. Niceliksel özetlemeler ile elde edilebilecek çalışmalar öncelikli olarak hedeflenmiştir. Araştırma seçim ölçütleri içinde yüksek lisans ve doktora tezleri içerilmemiştir. İçerilme ölçütü olarak ulusal ya da uluslararası hakemli dergilerde basılmış olma koşulu konulmuştur.

Kodlama

Bu çalışma iki yönlü bir çalışma olarak planlanmıştır. Özel eğitim alanında aile eğitimi konusunda yapılmış çalışmalar hakkında genel bir tarama ortaya çıkarmanın yanında, bu çalışmalarda kullanılan yöntemlerin etkililik düzeyleri hakkında etki-düzeyi büyüklüğü hesaplamalarından faydalanılarak etkili yöntemler hakkında veri temin elde edebilmektir. Bu nedenle, öncelikle içerilen çalışmaların demografik bilgileri, etki büyüklüğü hesaplamaları ve niteliksel özetlemeleri gerçekleştirilmiştir.

Etki Büyüklüğü Hesaplaması

Etki büyüklüğü hesaplamaları gerçekleştirilebilmesi için öncelikle çalışmada kullanılmış olan araştırma modelinin tespiti gerçekleştirilmiştir. Çalışmalar grup desenleri ve tek denekli çalışmalar olarak iki gruba ayrılmıştır. Grup deseni kullanılmış çalışmalarda öncelikle parametrik istatistik hesaplamalarına dayalı ANOVA ya da t-test hesaplamaları yapıp yapılmadığı tespit edilmiştir. Tespit edilen çalışmaların dönüştürme hesaplamaları aşağıda verilmiş olan dönüştürme formülleri kullanılarak gerçekleştirilmiştir (Rosenthal, 2001).

$$d=2\sqrt{F/df} \text{ veya } d=2t/df$$

Parametrik istatistiğe dayanan dönüştürme ile gerçekleştirilen çalışmaların sonuçlarının değerlendirilmesi için elde edilen değerlerin Cohen (1988) tarafından belirlenen sınırlar içerisinde değerlendirilmesinde fayda vardır. Cohen (1988) farkların işlevsel olarak yorumlanabilmesi amacıyla küçük, orta ve büyük etki-düzeyi kavramlarını tanıtmıştır. Küçük etki-düzeyi için .2 değeri, orta etki-düzeyi için .5 değeri, ve büyük etki-düzeyi için .8 değeri esas alınmıştır; ancak değerlendirme esnasında Cohen (1988, s.25) uygulamalı bilim dalları ile diğer sosyal bilimlerdeki değerlerin dikkatle ele alınması gerektiğini vurgulamıştır. Antropoloji gibi bir bilim dalında .25 gibi bir değer ciddi bir etki büyüklüğüne işaret edebileceğini, ama psikoloji için önemli bir etki büyüklüğü değeri olarak ele alınamayacağını belirtir.

Tarama sonucunda elde edilen çalışmalardan bazılarının parametrik istatistiğe dayalı hesaplama yöntemlerinden yetersiz denek sayısı nedeniyle faydalanamadıkları tespit edilmiştir. Bu nedenle elde edilen çalışmaların nonparametrik hesaplama yöntemlerinden gruplar arası farklılaşmaları hesaplamada yardımcı olan Mann-Whitney U yöntemi kullanıldığı tespit edilmiştir. Alanyazın içerisinde nonparametrik yöntemler için etki-büyüklüğü dönüştürme formülü tespit edilememiştir. Etki büyüklüğü dönüştürme formülleri parametrik istatistik yöntemlerine sınırlı kalmıştır (Borenstein, Hedges, Hisggins & Rothstein, 2009).

Tek denekli çalışmalarda ise etki-büyüklüğü hesaplamaları farklı biçimde gerçekleşmektedir. Bugüne kadar ortak olarak yaygın biçimde kullanılan bir etki-büyüklüğü yöntemi tespit edilememiştir (Karasu, 2009). Tek denekli çalışmaların parametrik istatistik üzerinde de temellenmemesi bu durum için en temel neden olarak değerlendirilebilmektedir (Karasu, 2009). Bu nedenle önerilen yöntemlerden yaygın biçimde kullanılan örtüşmeyen-veri yüzdesi hesaplama yöntemi tercih edilmiştir. Scruggs ve diğerleri (1987) bu yöntemle başlangıç ve sağaltım düzeylerinin görsel karşılaştırılmasının niceliksel olarak ifade edilebilmesini hedeflemiştir. Etki düzeyini hesaplamak için başlangıç düzeyindeki en yüksek veri noktası belirlendikten sonra o noktadan sağaltım safhasının içine doğru bir doğru çizilir. Bu doğrunun net olarak üst kısmında kalan veri noktalarının sayısı sağaltım safhasında bulunan toplam veri noktası sayısına bölünür. Bu sayı daha sonra sonucu yüzdelik olarak elde etmek için 100 ile çarpılır (Scruggs & diğerleri, 1987). Araştırmacılar, etki-düzeylerinden %25 ve altını etkisiz, %50'ye kadar olan kısmı orta etkili ve %75 üzerini etkili olarak tanıtmaktadırlar.

Bulgular

Demografik Bilgiler

Taramalar sonucu 50 kadar çalışma derlenmiştir. Bu çalışmalardan seçim ölçütlerine uyanların sayısı dokuz ile sınırlı olmuştur. Toplamda 68 katılımcı öğrenci ile 266 ebeveyn katılmıştır. Araştırmalarda katılımcı olarak yer alan öğrenci gruplarının zihinsel engel, işitme engeli, gelişimsel gerilik, down sendromu ve otizm tanularına sahip olduklarına dair bazı bilgiler çalışmalardan elde edilebilmiştir. Grup çalışmalarındaki öğrencilerin tanı türleri tek tek belirlenemediği için genel katılımcı sayısına göre engel türü hakkında net sayı ve yüzdelik dilim oluşturulamamıştır. Çalışmalara katılan ebeveynlerin büyük kısmı anneler olurken, küçük bir dilim babalar ve büyükanne-babalar olmuştur. Öğrenci yaş grupları 0 yaştan başlayarak 21

yaşına kadar çeşitlilik göstermiştir. Katılımcı öğrenci yaşları, grup desenli çalışmalarda ortalama ve aralık olarak verildiği için yaş grupları oluşturmak mümkün olamamıştır.

Çalışmalar araştırmacılar tarafından bağımlı ve bağımsız değişken, araştırma deseni, kullanılan veri toplama aracı, örneklem grubu ve sonuçlarına göre özetlenmiştir (Tablo 1). Bu özetlemeye göre ailelerin çocuklarının becerileri ya da davranışları üzerinden hedeflenen davranış değişikliklerini gerçekleştirebildiklerine dair bilgiler tespit edilmiştir. Bu bilgiler, tek denekli çalışmalarda görsel analize, grup modellerine dayanan bir çalışmada t-test analizi ile elde edilen verilere dayanmıştır. Grup modellerine dayanan iki çalışmada düşük katılımcı sayısı nedeniyle nonparametrik istatistiğe dayalı analiz yöntemlerinden faydalanılmıştır. Bağımsız değişkenlere göre incelendiğinde, eşzamanlı ipucu kullanımının ailelere öğretimi, Küçük Adımlar Programının kullanılmasının öğretiminin yanında, detayları sınırlı biçimde açıklanmış bazı aile eğitim programları tanımlanmaktadır. Bu programlardan bir tanesi uygulamalı davranış analizine dayanırken diğerleri ile ilgili bilgiler daha da sınırlıdır. Bağımlı değişkenlere göre incelendiğinde ise günlük yaşam becerilerinin ve özbakım becerilerinin kazandırılmasının öne çıktığı gözlenmiştir. İki çalışmanın ise iletişim becerilerinin kazandırılmasına odaklandığı tespit edilmiştir.

Tablo 1.

Araştırmaların Genel Özeti

Yazar	Yıl	Bağımsız Değişken	Bağımlı Değişken	Araştırma deseni	Araç	Örnek. grubu	Sonuç
Tekin-İftar	2008	Eşzamanlı ipucu işlem sürecinin kullandığı CBI	Aileler tarafından eşzamanlı ipucu işlem sürecinin doğruluk düzeyinin tespiti ve alışveriş becerilerinin kazandırılması	Davranışlar arası çoklu yoklama yöntemi.	Gözlem kayıtları	Gelişimsel gerilikten etkilenmiş 4 çocuk ve anneleri	Annelerin yöntemi kullanma başarı düzeylerinin yüksek olduğu, görsel analizinde ise alışveriş becerilerinde artışa işaret ettiği belirtilmiştir.
Batu	2008	Eşzamanlı ipucu işlem süreci kullanımı	Zincirleme ev becerilerinin öğretimi ve caregiver (bakıcıların) yöntemi uygun kullanma düzeyleri	Davranışlar arası çoklu yoklama yöntemi.	Gözlem kayıtları	Gelişimsel etkilenmiş 4 çocuk ve anneleri	Annelerin yöntemi kullanma başarı düzeylerinin yüksek olduğu, görsel analizde günlük ev işlerinin kazanımında artışa işaret ettiği belirtilmiştir.
Yücel & Cavkaytar	2007	Eğitim programının uzaktan eğitimle sunulması	Aile eğitim programını alan ailelerin ilgi düzeylerinde artış	Yarı deneysel rasgele atanmış kontrol gruplu ön-son test uygulaması	Bilgi Testi	72 ebeveyn test ve kontrol grubu olarak rasgele atanmış	Uzaktan eğitimle ilgi alan grubun bilgi düzeyinde anlamlı yükselme tespit edilmiştir.
*Özen & Kırcaali-İftar	2000	Etkili iletişim becerilerin öğretimi	İletişim becerilerini geliştirme	Davranışlar arası çoklu yoklama yöntemi ve kontrol gruplu ön-test uygulaması	Gözlem kayıtları ve 'Annelerin Bir Eğitim Uzmanıyla İlk Kez Görüşürken Sahip Olmaları Gereken Etkili İletişim Becerilerini Değerlendirme Ölçeği'	12 anne	Görsel analiz annelerin becerilerinde gelişmeye işaret ederken, t-test sonuçları ilgili alt becerilerde anlamlı farklılaşmaya işaret etmektedir.

Küçüker, Bakkaloğlu, & Sucuoğlu	2001	Küçük Adımlar Erken Eğitim Programı dahilinde eğitim	Ebeveyn ve çocuk arasında etkileşim düzeyi	Öntest-son test	Anne-Bebek Etkileşimi Gözlem Formu,	40 gelişimsel geriliği olan çocuk, 40 anne, 14 baba,	Hedeflenen davranışlarda anlamlı farklılaşma bulunmuştur
Kargın	2004	Aile merkezli erken müdahale programı	Sözel iletişim becerilerinin artırılması	Kontrol gruplu Öntest-son test	Ebeveyn ihtiyaç belirleme skalası, Sözel iletişim becerileri değerlendirme gözlem formu	12 zihinsel engelli çocuk ve aileleri	Gruplar arası anlamlı farklılık tespit edilmiştir.
Cavkaytar	1999	Uygulamalı davranış analizine dayalı olarak hazırlanmış aile eğitim programı	Özbakım ve ev içi becerilerin öğretimi	Beceriler arası çoklu yoklama modeli	Öğretim Süreci Verileri Kayıt Formu	3 zihinsel engelli öğrenci ve anneleri	Öğrencilerin becerileri kazanması ile sonlanmıştır
Cavkaytar & Pollad	2009	Ebeveyn-uzman işbirliği	Özbakım ve günlük yaşam becerilerinin öğretimi	Beceriler arası çoklu yoklama modeli	Eğitim Süreci Gözlem Formu	3 otistik ve anneleri	Özbakım ve günlük yaşam becerilerinin öğretiminde ebeveyn-uzman işbirliği programının uygulanması etkili sonuçlar üretmiştir.
Özcan & Cavkaytar	2009	Tuvalet beceri öğretimi aile eğitim programı	Tuvalet becerilerinin öğretilmesi	Denekler arası çoklu yoklama modeli	Tuvalet becerileri kayıt formu	2 otizm+MR tanılı ve 1 MR tanılı 3 denek ve anneleri	Sonuçlar genel olarak etkili olarak belirtilmiştir.

Niteliksel özetlemeler taramada tespit edilen çalışmaların hepsinde kayda değer değişikliklerin gerçekleştiğine dair bulgular sağlamıştır. Yapılan etki büyüklüğü hesaplamaları da bu sonuçlarla paralel sonuçlara işaret etmiştir (Tablo 2).

Tablo 2.
Etki Büyüklüğü Hesaplamaları

Çalışma	EB değerleri
Tekin-İftar *	% 100
Batu *	% 98
Cavkaytar *	% 92
Cavkaytar& Pollard *	% 92
Özcan & Cavkaytar *	% 93
Yücel & Cavkaytar	1.4
Küçüker, Bakkaloğlu, & Sucuoğlu	Nonparametrik
Kargın	Nonparametrik

*Tek denekli çalışmalar

Görsel analize dayalı ÖVY yöntemi kullanılarak elde edilen tek denekli çalışmalar için elde edilen yüzdelerin her biri yüksek etkililiğe işaret ederken tek grup desenine dayalı hesaplama da elde edilen veri (Yücel & Cavkaytar, 2007) olan 1.4 de benzer biçimde yüksek etkililik düzeyine işaret etmektedir. Tek denekli çalışmaların sayısal fazlalığından dolayı bir potada toplanarak genel bir ortalama alınabileceği düşünülmüştür. Fakat bağımlı ve bağımsız değişkenlerle elde edilebilen sınıflamaların sayısı çok düşük olduğu için elde edilecek verinin sınırlı olacağı kabul edilmiştir. Bu nedenle bağımlı-bağımsız değişkenlere göre ortalama hesaplar çıkarılmamıştır.

Tartışma ve Sonuç

Ülkemizde yayımlanmış olan yetersizlikten etkilenmiş bireylerin ailelerinin çocuklarının eğitimine aktif olarak katılmalarına hizmet eden araştırmalar, bu değerlendirme çalışmasında bir araya getirilmiştir. Toplamda 8 araştırmanın doğrudan ailelere bilgi ve beceri öğretmeyi hedeflediği ve bunların 5 tanesinin tek denekli çalışma ve diğer 3'ünün ise gruba dayalı deneysel ve yarı-deneysel yöntemler olduğu belirlenmiştir. Çalışmaların 2'sinde etki büyüklüğü hesaplaması, kullanılan istatistik yöntemleri nedeniyle gerçekleştirilemezken, geriye kalan tek denekli araştırmalar ve bir deneysel araştırmanın sonuçlarının yüksek etki büyüklüğüne sahip olduğu tespit edilmiştir. Yapılan bu sınırlı sayıdaki araştırmalar, aile eğitimi için kullanılan yöntemlerin etkilili olduğuna dair ipucu vermiştir.

Wade, Llewellyn ve Matthews (2008) aile eğitim çalışmalarına yönelik yaptıkları gözden geçirme çalışmasında 1994 yılından sonraki yayınları tespit etmiştir. Toplamda 7 yayının tespit edildiği bu çalışmada sadece zihin engelli öğrencilerin ailelerinin eğitimine dönük çalışmalar belirlenmiştir. Bununla birlikte 1983 yılından 1994 yılına kadar gerçekleştirilen ve yayımlanan yirmi iki çalışmanın sonuçlarının özetlendiği Feldman (1994)'ın çalışmasından elde edilen verilerle yaptıkları çalışmanın verilerini karşılaştırma yoluna gitmişlerdir. Wade ve diğerleri tarafından gerçekleştirilen gözden geçirme çalışmasında içerilen 7 araştırmada ülkemizde yayımlanan araştırmalarla çeşitli paralellikler göstermektedirler. İçerilen araştırmaların yarı-deneysel ve tek denekli çalışmaları esas aldığı, benzer bağımsız değişkenleri kullandığı (örn; doğrudan öğretim) ve beceri öğretimi ağırlıklı olduğu belirlenmiştir. Her ne kadar Wade ve diğerlerinin çalışması etki büyüklüğü hesaplamaları içermese de çalışma raporlarına dayanarak çalışmaların etkili sonuçlara yol açtığını vurgulamışlardır.

Reyno ve McGrath (2006) tarafından gerçekleştirilen aile eğitimi araştırmaları hakkındaki meta-analiz çalışmasında da 1980'den 2004 yılına kadar yayımlanan aile eğitimi araştırmaları ele alınmıştır. Amacı itibariyle rastlanan birçok meta-analiz çalışmasından farklı biçimde geliştirilen bu çalışmada, aile eğitim çalışmalarının başarısını etkileyen unsurların belirlenmesi (tespiti) amaçlanmıştır. Temelde içerilen 19 çalışmanın genel olarak etki büyüklüklerinin belirlenmesi amaçlanmasa da elde edilen veriler kullanılan yöntemler hakkında olumlu sonuçlar içermiştir.

Reyno ve McGrath tarafından gerçekleştirilen bu çalışmada ele alınan araştırmaların yöntemleri, bağımlı ve bağımsız değişkenleri de ülkemizde gerçekleştirilen araştırmalarla uyum içinde görünmektedir.

McConachie ve Diggle (2007) tarafından gerçekleştirilen meta-analiz çalışması ise bazı benzerlikler göstermekle beraber önemli ayrımlara da sahiptir. Bu çalışmada toplam 12 aile eğitimi çalışması ele alınmıştır. Fakat eğitim alanı dışında psikoloji ve tıp kökenli kaynaklar da incelenerek toplamda 15000 çalışmanın filtelenmesi ile bu sayıya düşülmüştür. İçerme ölçütleri arasındaki en önemli ayrım içerilecek çalışmaların deneysel yöntemlere dayanıyor olmasıdır. Bu nedenle sayı ciddi miktarda sınırlanmıştır. McConachie ve Diggle çalışmalarında benzer etkililikler tespit ederken benzer sınırlılıklardan da bahsetmişlerdir. Araştırmacılar için en önemli sınırlılık sentez de içerilebilen araştırma sayısının sınırlılığıdır.

Ülkemizde yayımlanan aile eğitimi çalışmaları üzerinde gerçekleştirilen bu gözden geçirme ve meta-analiz çalışması ile yurtdışında gerçekleştirilen çalışmalarda elde edilen sonuçlar birbiri ile uyumlu görünmektedir. Uygulamacılar bağımsız değişkenler olarak benzer konulara yönelirken bağımlı değişkenler olarak da benzer ihtiyaçları karşılamaya çalışmışlardır. Bu nedenle, ülkemizde gerçekleştirilen çalışmalardan elden edilen verilerle yurtdışında gerçekleştirilmiş çalışmalar arasında sonuçlar bakımında anlamlı bir farklılık görülmemektedir. Gözden geçirme çalışmaları, kullanılan yöntemlerin istenilen davranış değişikliklerine yol açtığı yönünde fikir vermektedirler.

Bu çalışma da yurtdışında gerçekleştirilmiş çalışmalarla benzer sınırlılıklardan etkilenmiştir. Etki büyüklüğü hesaplamaları tek denekli çalışmalar için görsel analize dayanan bir yöntemle gerçekleştirilmek zorunda kalmıştır. Bu çalışmalardan elde edilen değerlere tedbirli yaklaşmak uygun olacaktır. Wolery, Busick, Reichow ve Barton (2010) tek denekli çalışmalar üzerinden gerçekleştirilen çalışmalarla ilgili etki büyüklüğü hesaplamalarında tedbirli olunması gerektiği, mümkünse parametrik istatistiğe dayanan yöntemlerin zorluk ve dezavantajlarına rağmen tercih edilmesinin görsel analiz yöntemlerine göre daha sağlam sonuçlar verebileceğini belirtmişlerdir. Bu çalışmada, ortalama değerler için yeterli sayıda araştırma içerildiği düşünülmediği için görsel analiz tercih edilmek durumunda kalmıştır. Yeterli sayıda araştırma toplandığında daha sağlam etki büyüklüğü hesaplamaları gerçekleştirmek, bu çalışmanın anlamı için daha yeterli bilgi sağlayabilecektir.

Bu çalışmanın ortaya çıkardığı sonuçlar dikkatle ele alınmalıdır. Çok az sayıda araştırma sonucu olmasına rağmen çalışmada derlenen araştırmaların ve onlardan elde edilen sonuçların yurtdışı kaynaklarıyla uyumlu olması, gerçekleştirilmeye çalışılan aile eğitimi çalışmaları ve yaygınlaştırılması için iyi bir işaret olarak kabul edilebilecektir. Bu noktadan itibaren, öncelikle yetersizlikten etkilenmiş bireylerin aileleri ile yapılacak sistematik aile eğitimi çalışmalarının sayıca artırılması önemli görülmektedir. Yetersizlikten etkilenmiş çocuklara hizmet veren kurumların sistematik aile eğitim programları düzenleme ve uygulama anlamında sınırlılıkları olduğu bir gerçektir. Subjektif gözlemler, bu kurumların aile eğitim programları düzenlemediklerini, bir iki istisnası dışında, aile eğitimi düzenlediğini iddia eden kurumların yaptıkları çalışmaların veli-öğretmen görüşmesinden öte gitmediğini göstermektedir. Bu durumun en önemli nedenlerinden bir tanesini bu alandaki bilgi sınırlılığı oluşturmaktadır. Bu anlamıyla, gerçekleştirilecek olan artan sayıda araştırmanın yetersizlikten etkilenmiş kurumların bilgi eksikliğini gidermede ve programın uygulanması konusunda yol gösterici nitelik taşıyacağı göz önünde bulundurulmalıdır. Araştırma sonuçlarının, ailelerin bilgi gereksinimi olduğu göz önüne alındığında, yapılacak olan sistematik aile eğitim çalışmalarının ailelerin farklı alanlardaki bilgi gereksinimlerini de içine alacak şekilde genişletilmesi üzerinde düşünülmesi gereken başka bir noktadır. Bu anlamda ailelerin değişen günümüz şartlarında değişmiş olabilecek gereksinimlerinin tekrar belirlenmesine yönelik çalışmaların planlanması ve gerçekleştirilmesi önemlidir.

Bu çalışma sonunda ortaya çıkan gerçeklerden bir tanesi de gerçekleştirilmiş olan çalışmaların büyük bir çoğunluğunda hedef kitlenin anneler olduğudur. Değişen günümüz

şartlarında annelerin iş hayatında aktif bir biçimde rol almaya başlaması, ailenin diğer bireylerinin de işin içine daha fazla katılmasını neredeyse zorunlu hale getirmektedir. Bu nedenle yapılacak ileri çalışmaların ailenin diğer bireylerini de içine alacak şekilde planlanmasının uygun olacağı düşünülmektedir.

Ülkemiz eğitim sisteminin gerçekleri göz önünde bulundurulduğunda, yapılan çalışmaların ve sonuçlarının sistem içinde çok fazla yer alamadığı göze çarpmaktadır. Bu açıdan, yapılan ve yapılacak aile eğitimi çalışmalarının sadece özel kurumlar değil devlete bağlı kurumlarda da hayata geçirilmesine olanak sağlayacak düzenlemelere ihtiyaç vardır. Bu nedenle, yapılacak çalışmalar kadar bu çalışmaların ve sonuçlarının sisteme nasıl aktarılacağına da planlanması ve bununla ilgili yapıların oluşturulması son derece önemli olmaktadır.

Kaynakça

- Akkök, F. (1984). Davranışsal Yaklaşım Dayalı Aile Rehberliğinin Öğretilebilir Çocukların Özbakım Becerileri Üzerindeki Etkisi. *Yayımlanmamış Doktora Tezi*. Ankara Üniversitesi. Ankara.
- *Batı, S. (2008). Gelişimsel Yetersizliği Olan Öğrencilere Bakımlarını Yapan Kişiler Aracılığıyla Eşzamanlı İpucu Kullanılarak Ev Becerilerinin Öğretimi *Education and Training in Developmental Disabilities*, 43(4), 541-555
- Borenstein, M., Hedges, L., V., Higgins, J.P.T., & Rothstein, H.R. (2009). Introduction to Meta-Analysis. John Wiley and Sons, Inc. UK.
- Cavkaytar, A. (1998). Zihinsel Engellilere Özbakım ve Ev İçi Becerilerinin Öğretiminde Bir Aile Eğitim Programının Etkililiği. *Yayımlanmış Doktora Tezi*. Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Eskişehir.
- *Cavkaytar, A. (2007). Turkish Parents as teachers: Teaching Parents How to Teach Self-Care and Domestic Skills to Their Children with Mental Retardation. *Education and Training in Developmental Disabilities*, 42(1), 85-93.
- *Cavkaytar, A. & Pollard, E. (2009). Effectiveness of Parent and Therapist Collaboration Program (PTCP) for Teaching Self-Care and Domestic Skills to Individual with Autism. *Education and Training in Mental Retardation and Developmental Disabilities*, 44(3), 381-394.
- Cohen, J. (1988). *Statistical power analysis for the behavioral sciences*(2nd ed.). Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Asc.
- Diken, İ. H., Bozkurt, F., ve Güldenoğlu, B.(2009). Özel Eğitimde Türkiye Kaynaklı Makale Bibliyografyası (1990-2009). Maya Akademi Yayınları: Ankara
- Elksnin, L. K. ve N. Elksnin, (1991). Helping Parents Solve Problems at Home and School through Parent Training. *Intervention in School and Clinic*, 26 (4).
- Fox, R. ve Binder, M. C. (1990). Parenting; A Developmental Behavioral Approach. *Advances in Special Education*. 78,187-201.
- Karasu, N. (2009). Özel Eğitimde Kanıta Dayalı Yöntemlerin Belirlenmesi: Tekdenekli Çalışma Analizleri ve Karşılaştırmaları. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 7, 143-163.
- Kargın, T. (1990). Eğitsel Yaklaşımlı Aile Rehberliğinin İşitme Engelli Çocukların Sözel İletişim Becerilerine Etkisi. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Ankara Üniversitesi, Ankara.
- *Kargın, T. (2004). Effectiveness of a Family-Focused Early Intervention Program in the Education of Children with Hearing Impairments Living in Rural Areas. *International Journal of Disability, Development and Education*, 51(4), 401-418
- Kuloğlu, N. (1992). Bilgi Verici Danışmanlığın Otistik Çocuğu Olan Anne-Babaların Kaygı Düzeylerine Etkisi. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Ankara Üniversitesi. Ankara.

- Küçüker, S. (1993). Özürlü Çocuk Ailelerine Yönelik Psikolojik Danışma Hizmetleri. *Özel Eğitim Dergisi*, 1 (3), 23-29.
- *Küçüker, S., Bakkaloğlu, H. & Sucuoğlu, B. (2001). Erken Eğitim Programına Katılan Gelişimsel Geriliği Olan Çocuklar ve Anne-Babalarının Etkileşim Davranışlarındaki Değişimin İncelenmesi. *Özel Eğitim Dergisi*, 3(1), 61-71
- McConachie, H., & Diggle, T. (2007). Parent implemented early intervention for young children with autism spectrum disorder: A systematic review. *Journal of Evaluation in Clinical Practice*, 13, 120-129.
- *Özcan, N. & Cavkaytar, A. (2009). Parents as Teachers: Teaching Parents How to Teach Toilet Skills to Their Children with Autism and Mental Retardation. *Education and Training in Developmental Disabilities*, 44(2), 237-243
- *Özen, A. & Kırcaali-İftar, G. (2000). Ailelere Uzmanlarla Çalışırken Sahip Olmaları Gereken Etkili İletişim Becerilerinin Öğretimi. *Özel Eğitim Dergisi*, 2(4), 59-72
- Reyno, S.M., & McGrath, P.J. (2006). Predictors of parent training efficacy for child externalizing behavior problems- a meta-analytic review. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 47(1), 99-111.
- Rosenthal, R. (1991). Meta-analytic procedures for social research. Newbury Park, CA: Sage Publications.
- Schulz, j. B. (1987). *Parents and Professionals Special Education*. Allyn and Bacon, Inc., USA
- Scruggs, T. E., Mastropieri, M. A., Casto, G. (1987). The quantitative synthesis of single subject research: Methodology and validation. *Remedial and Special Education*, 8(2), 24-33.
- Snell, M. E. (1983). *Systematic Instruction of the Moderately and Severely Handicapped*. (2nd ed.), Ohio: Merrill Pub. Cor. Columbus.
- Tavil, Y. Ziya. (2005). Davranış Denetimi Aile Eğitim Programının Annelerin Davranışsal İşlem Süreçlerini Kazanmalarına Etkisi. *Yayımlanmamış Doktora Tezi*. Gazi Üniversitesi. Ankara.
- *Tekin-İftar, E. (2008). Parent Delivered Community-Based Instruction with Simultaneous Prompting for Teaching Community Skills to Children with Developmental Disabilities. *Education and Training in Developmental Disabilities*, 43(2), 249-265.
- Turnbull, A.P. (1983). *Parent Professional Interactions*, (ed. M. Snell). Systematic Instruction of the Moderately and Severely Handicapped (2nd Ed). Ohio. Merrill Pub. Corp. Columbus (17-44)
- Varol, N. (2005). *Aile Eğitimi*. Kök Yayıncılık. Ankara
- Vuran, S. (1997). Zihinsel Engelli Çocuk Annelerine Ödüllendirme ve Eleştirmemenin Kazandırılmasında Bilgilendirme, Dönüt Verme, Dönüt Verme ve Ödüllendirmenin Etkililiği. *Yayımlanmamış Doktora Tezi*. Anadolu Üniversitesi. Eskişehir.
- Wade, C., Llewellyn, G., & Matthews, J. (2008). Review of parent training interventions for parents with intellectual disability. *Journal of Applied Research in Intellectual Disabilities*, 21, 351-366.
- *Yücel, G. & Cavkaytar, A. (2007). The Effectiveness of a Parent Education Programme Offered Through Distance Education About Independent Autistic Children Education Centre. *Turkish Online Journal of Distance Education*, 8(1), 23-32.
- * İşaretili çalışmalar dahil edilmiştir.